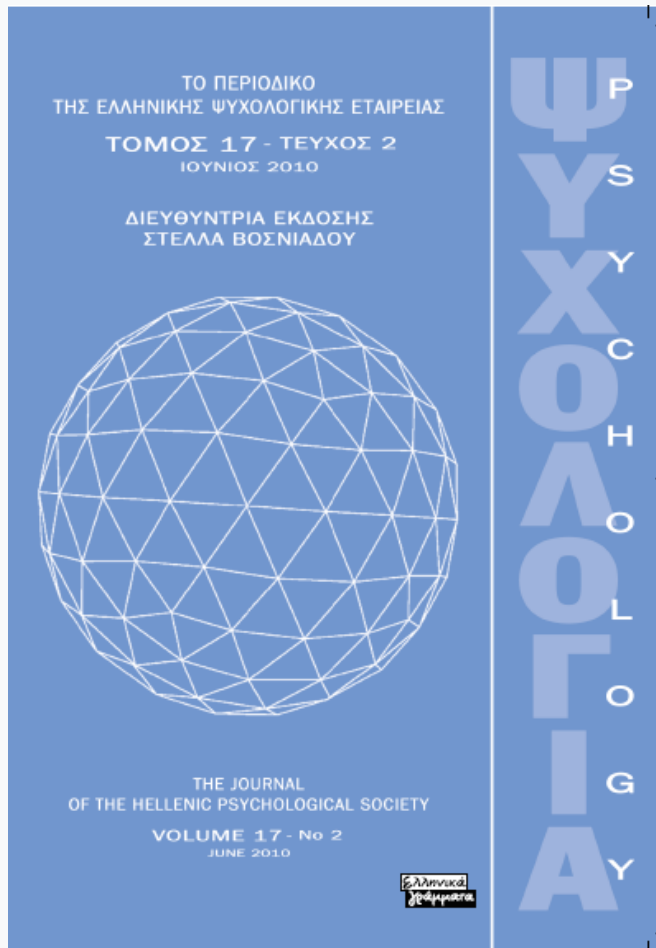

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 17, No 2 (2010)

Social memory and forgetting of the historical past of Greece

Άννα Μαντόγλου

doi: [10.12681/psy_hps.23758](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23758)

Copyright © 2020, Άννα Μαντόγλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Μαντόγλου Α. (2020). Social memory and forgetting of the historical past of Greece. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 17(2), 121-139. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23758

Κοινωνικές μνήμες και «αμνησίες» του ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας

ANNA ΜΑΝΤΟΓΛΟΥ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση της κοινωνικής μνήμης και κοινωνικής λήθης του ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας, υπό το θεωρητικό πρίσμα των κοινωνικών αναπαραστάσεων και της κοινωνικής ταυτότητας. Στην έρευνα συμμετείχαν 690 άνδρες και γυναίκες διαφορετικών ηλικιών που τους ζητήθηκε να σημειώσουν ένα συγκεκριμένο γεγονός που επιθυμούν να θυμούνται/ξεχάσουν για πάντα από την ιστορία της Ελλάδας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η σκέψη των Ελλήνων για το ιστορικό τους παρελθόν δομείται γύρω από τρεις οργανωτικές αρχές. Η πρώτη οργανωτική αρχή αφορά ένα ένδοξο και νοσταλγικό παρελθόν μνήμης που συνδέεται με μια χρυσή και ηρωική εποχή. Η δεύτερη οργανωτική αρχή εκφράζει μια διαχρονική συγκρουσιακή σχέση λήθης (=λήθη φάρμακο) με τον εθνικό άλλο, την Τουρκία, που συνδέεται με εθνικά γεγονότα που σηματοδότησαν την πορεία της ιστορίας και καθόρισαν την ελληνική εθνική ταυτότητα. Η τρίτη οργανωτική αρχή συνδέεται με τη λήθη των ενδο-εθνικών συγκρούσεων (=λήθη φαρμάκι), που διέχασαν την ελληνική κοινωνία, κυρίως, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τη μεταπολίτευση (εμφύλιος και δικτατορία). Ο κεντρικός πυρήνας του αναπαραστασιακού ιστορικού παρελθόντος αναδύεται από την πρώτη οργανωτική αρχή και είναι συναινετικός, δεν επηρεάζεται ούτε από την ηλικία ούτε από το φύλο των συμμετεχόντων. Η εθνική ταυτότητα υπερέχει των άλλων ταυτοτήτων, μοιάζει υπερκείμενη και απορροφά τις όποιες διαφορές των «τοπικών» ταυτοτήτων. Από την άλλη, η κοινωνική λήθη φαίνεται να ανήκει στο περιφερειακό αναπαραστασιακό σύστημα, που επιτρέπει τις ατομικές διακυμάνσεις και την επικέντρωση των ιδιαίτερων ταυτοτήτων.

Λέξεις-κλειδιά: Κοινωνική μνήμη/λήθη, Κοινωνικές αναπαραστάσεις, Εθνική ταυτότητα.

1. Εισαγωγή

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι άρχισαν να μελετούν την κοινωνική μνήμη τις δύο τελευταίες δεκαετίες, προσδιορίζοντας μάλιστα μια κοινωνική ψυχολογία της μνήμης. Το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στην αποδέσμευση της μνήμης τόσο από μια βιο-λογιοποιημένη και ψυχολογιοποιημένη προσέγγι-

ση όσο και από μια κοινωνιο-λογιοποιημένη. Υπ' αυτό το πρίσμα, δύο μεγάλες θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας – των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων (Moscovici, 1976) και της Κοινωνικής Ταυτότητας (Tajfel, 1981) – συνδέονται άρρηκτα με την έννοια της κοινωνικής μνήμης (βλ. Haas & Jodelet, 1999. Laurens & Roussiau, 2002. Μαντόγλου, 2005, 2010. Pennebaker, Paèz & Rime, 1997).

1. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Λεωφόρος Συγγρού 136, 17671 Αθήνα. Τηλ.: 210 4941965, 6976569076, e-mail: madoglou@panteion.gr

Η κοινωνική μνήμη είναι μια κατασκευή που αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό υποκείμενο (άτομο ή ομάδα) αναπαριστά τον εαυτό του και το περιβάλλον του, συμβάλλοντας στην οικοδόμηση της ταυτότητάς του. Το παρελθόν οφείλει να διασφαλίσει στο άτομο, στην κοινωνία ή στις ομάδες το παρόν, το μέλλον, αλλά και την ίδια τη ζωή. Η μνήμη λειτουργεί ως φίλτρο των γεγονότων του παρελθόντος και συμμετέχει στη διατήρηση εκείνων που διασφαλίζουν την ενδο-ατομική και ενδο-ομαδική συνοχή και μια θετική κοινωνική ταυτότητα. Ωστόσο, οποιαδήποτε μνημονική πράξη είναι μια στρατηγική που ενσωματώνει στη μνήμη τη λήθη και το αντίστροφο.

Η μνήμη, παρεμβαίνοντας στο παρόν, συνδέει μια εθνική ομάδα με το παρελθόν της, την ενδυναμώνει, διασφαλίζει τη συνοχή των μελών της και συνιστά, κατ' αυτόν τον τρόπο, αναπόσπαστο μέρος της εθνικής τους ταυτότητας. Ωστόσο, και η εθνική ταυτότητα καθορίζει το περιεχόμενο της μνήμης, υπό την έννοια ότι προσδιορίζει αυτά που η ομάδα θυμάται και αυτά που ξεχνά, έτσι ώστε να εξυπηρετηθούν τρέχοντα συμφέροντα. Ποια, λοιπόν, γεγονότα από το παρελθόν του έθνους επιθυμούμε ή «οφείλουμε» να διατηρήσουμε και ποια να διαγράψουμε ή να αποσιωπήσουμε; Σε ποια βάση αποφασίζουμε αυτή την επιλογή; Πώς συνδέονται η ιστορία, η μνήμη και η λήθη; Η παρούσα μελέτη θα μας επιτρέψει να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, προσδιορίζοντας τις εκούσιες και ακούσιες μνήμες που οικοδομούν οι Έλληνες για το ιστορικό τους παρελθόν.

Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να ορίσουμε τις έννοιες κοινωνική μνήμη και «κοινωνική λήθη» ή «κοινωνική αμνησία», καθώς και τις σχέσεις που διατηρούν με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, την εθνική ταυτότητα και τις γενιές.

2. Κοινωνική μνήμη και κοινωνική «αμνησία» ή λήθη

Στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, ο κοινωνιολόγος Halbwachs (1925/1994, 1950/1968) στη Γαλλία και ο γνωστικός ψυχολόγος Bartlett (1932/1954) στην Αγγλία επεξεργάστηκαν την έν-

νοια της κοινωνικής μνήμης και τη θεώρησαν μια κατασκευή του παρελθόντος. Οι ενθυμήσεις επιλέγονται και πλαισιώνονται. Αυτό φαίνεται τόσο μέσα από τη θεωρία των σχημάτων και τις διαδικασίες κοινωνικής συμβατικότητας του Bartlett όσο και από τη θεωρία των χωρο-χρονικών πλαισίων της μνήμης του Halbwachs. Η μνήμη είναι μια διαδικασία σχηματοποίησης με επιλογές, συμπεκνώσεις, προσαρμογές, αφαιρέσεις, προσθέσεις, παραμορφώσεις, απλοποιήσεις των στοιχείων του περιβάλλοντος. Τα στοιχεία φιλτράρονται και οικοδομούνται στη βάση των προηγούμενων αναπαραστάσεων (στάσεων, απόψεων, γνώσεων, πεποιθήσεων, εμπειριών, προσμονών, προθέσεων, αξιών), έτσι ώστε να συνάδουν με την ταυτότητα του αφηγητή και, ταυτόχρονα, να εξυπηρετούν τις ανάγκες και τους σκοπούς ενός συγκεκριμένου πλαισίου. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ατομική και την κοινωνική μνήμη είναι τα κοινωνικά, χωρικά και χρονικά πλαίσια, στους κόλπους των οποίων οικοδομούνται, επιτρέποντας έτσι την κατασκευή του παρελθόντος στη βάση των σημασιών της παρούσας κατάστασης και των κυρίαρχων σκέψεων.

Η μνήμη, λοιπόν, φαίνεται να αποτελεί μια σύνθεση της πραγματικότητας, του φαντασιακού και του συμβολικού και ορίζεται ως οι συνειδητές ή μη ενθυμήσεις βιωμένων γεγονότων ή γεγονότων που μεταβιβάστηκαν μέσω πρακτικών, αφήγησης ή γραπτής επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, είναι ό,τι μένει από το παρελθόν και κληροδοτείται στις επόμενες γενιές. Οι σχέσεις που διατηρεί μια κοινωνία με το παρελθόν εγγράφονται στα ίχνη που αυτό έχει αφήσει στο παρόν. Η κοινωνική μνήμη αναδύεται από τις μαρτυρίες της ιστορίας, τις συνήθειες, τις παραδόσεις, το λόγο, τις χειρονομίες, τις πρακτικές, τα μνημεία, τα αναμνηστικά, τις επετειακές τελετές (Connerton, 1989) κ.λπ. Όλα αυτά λειτουργούν ως μνημοστρατηγικές ενθύμησης του παρελθόντος (Madoglou, 2008, 2009).

Η μνήμη για ένα μακρινό ιστορικό παρελθόν κατασκευάζεται με τις πληροφορίες που προέρχονται κυρίως από έμμεσες πηγές, συχνά θεσμοθετημένες. Η ιστορική μνήμη αφορά την οικοδόμηση του παρελθόντος από τους ειδικούς (ιστορικούς), ενώ η κοινωνική μνήμη τη μεταβίβαση των ιχνών του παρελθόντος «σε μια συνε-

χή κίνηση ζωντανών ανταλλαγών μεταξύ των γενιών» (Clémence, 2002, σ. 52). Η πρώτη αφορά την ιστορία που διδάσκεται, ενώ η δεύτερη τη ζωντανή μνήμη που κατασκευάζεται μέσω της επικοινωνίας: η ιστορία που μας αφηγήθηκαν ή μας δίδαξαν και η ιστορία που ζήσαμε. Η διάκριση ιστορικής και κοινωνικής μνήμης αντιστοιχεί σε αυτή των επιστημονικών και πρακτικών αναπαραστάσεων ή της επιστημονικής και αναπαραστασιακής σκέψης (Μαντόγλου, 2005, 2010). Ωστόσο, η ιστορική και η κοινωνική μνήμη ή η επιστημονική και η αναπαραστασιακή σκέψη αλληλεξαρτώνται, διεισδύουν η μια στην άλλη, επηρεάζουν η μια την άλλη: «Η ιστορική μνήμη μεταλλάσσεται σε συλλογική μνήμη, όπως η επιστήμη μεταλλάσσεται σε κοινή γνώμη», επισημαίνει ο Clémence (2002, σ. 61). Όσον αφορά το ιστορικό παρελθόν, σύμφωνα με τον Halbwachs (1968), αυτό αφορά μια διαδοχή γεγονότων που καθόρισαν την εθνική ομάδα, επιφέροντας θεμελιώδεις, θετικές ή αρνητικές, αλλαγές, οι οποίες διατηρούνται συνοπτικά και σχηματοποιημένα. Η ιστορία σχετίζεται με τα γεγονότα εκείνα που κατέχουν σημαντική θέση στη μνήμη των ανθρώπων. Τα διαβάζουμε στα βιβλία, τα διδασκόμαστε στο σχολείο και τα μαθαίνουμε από αυτό που αποκαλείται «Δημόσια Ιστορία», δηλαδή από δημοσιογραφικές έρευνες, κινηματογραφικές ταινίες, αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων, λογοτεχνικά βιβλία (Φλάισερ, 2008).

Τα γεγονότα του παρελθόντος επιλέγονται, τροποποιούνται, παραμορφώνονται, πολλές φορές, «λησμονιούνται» στη βάση των ενδιαφερόντων, των αξιών και των συνθηκών του παρόντος. Οι άνθρωποι μαθαίνουν να ξεχνούν. Αυτή τους τη δεξιότητα την ασκούν για συγκεκριμένα πράγματα. Αποτελέσματα ερευνών πάνω στην αυτοβιογραφική λήθη (Madoglou, 2008) έδειξαν ότι αυτή εμπεριέχει την αναφορά γεγονότων τα οποία τα άτομα επιθυμούν να μην είχαν συμβεί, επειδή αφορούν θλιβερές καταστάσεις με προβλήματα, συγκρούσεις, ατυχήματα, ασθένειες και απώλειες προσώπων, κάποιο ναυάγιο, αεροπορικό δυστύχημα ή σεισμό. Τα γεγονότα αυτά στενοχωρούν και τρομάζουν το άτομο, μπορούν, όμως, να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης, εφόσον δεν είναι κοινωνικά «απαγορευμένα». Ωστόσο, υπάρχουν και οι τραυματικές ή ταπει-

νωτικές εμπειρίες, όπως είναι ο εξευτελισμός, η γελοιοποίηση, η ταπείνωση, η φυλάκιση και ο βιασμός που δεν αποτελούν απλώς δυσάρεστες καταστάσεις, αλλά στιγματίζουν την ύπαρξη του ατόμου. Αυτές οι τελευταίες είναι που αποσιωπώνται, διότι αφορούν μια «απαγορευμένη», κοινωνικά, αλήθεια. Υπάρχει άραγε μια καλή και μια κακή λήθη, αναρωτιέται η Haas (2000) και παραθέτει την πλατωνική διάκριση της «λήθης φάρμακο» και της «λήθης φαρμάκι» (βλ. επίσης Simonon, 1982). Η πρώτη στραμμένη προς τη ζωή, είναι μια λήθη που ανακουφίζει, απαλύνει τους καημούς, τις λύπες και τη θλίψη, ενώ η δεύτερη είναι μια μορφή «αμνησιακής» λήθης και αφορά την άρνηση της μνήμης και τη διαγραφή οποιουδήποτε ίχνους. Η λήθη ή η ακούσια μνήμη είναι μια δύναμη που προκαλεί κακό και ταυτόχρονα ένα γιατρικό για όλα τα κακά, έχει μια ολέθρια και συνάμα μια ευεργετική δράση.

Η έρευνα της Haas (2002a, 2002b), αναφορικά με την κοινωνική μνήμη της περιόδου Vichy, έδειξε ότι όταν το παρελθόν δεν είναι ιδιαίτερα ένδοξο και αξιόλογο, όταν αυτό ντροπιάζει, υποβιβάζει ή διχάζει, τότε αναπτύσσονται στρατηγικές που αποσκοπούν στη διαγραφή των απειλητικών, για την ταυτότητα της ομάδας, γεγονότων. Στην πόλη Vichy η λήθη σημαίνει, κατ' αρχάς, διαγραφή, καθαρότητα και κυρίως ανασυγκρότηση για να ξαναγραφτεί η ιστορία. Η μικρή πόλη Vichy βρίσκεται στο κέντρο της Γαλλίας και έδωσε το όνομά της σε μια από τις πιο σκοτεινές περιόδους της ιστορίας της Γαλλίας. Είναι ένας συμβολικός τόπος μνήμης που συνδέθηκε με την προδοσία της πατρίδας και τη συνεργασία με τους Γερμανούς κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Για τον Halbwachs (1968) η μνήμη είναι το αποτέλεσμα μεταβίβασης ενός κεφαλαίου ενθυμήσεων και «λήθης». Και επειδή η λήθη δεν υπάρχει στο πλαίσιο του παρόντος προβληματισμού, αναφερόμαστε στη συνειδητή επιλογή των γεγονότων του ιστορικού παρελθόντος που θα διατηρηθούν στη μνήμη και αυτών που θα καταδικαστούν στη ηθελημένη λήθη, την κοινωνική αμνησία ή την ακούσια μνήμη. Η ηθελημένη απώλεια ενός ιστορικού παρελθόντος έχει σημαντικές συνέπειες για την ταυτότητα. Τα μέλη μιας εθνικής ομάδας θυμούνται τα σημαντικά για την ταυτότητά τους γεγονότα. Για παράδειγμα, οι

Γερμανοί θυμούνται την πτώση του τείχους και την ένωση της Γερμανίας, ενώ οι Έλληνες το χρυσό αιώνα του Περικλή και την επανάσταση του '21 (Madoglou, Melista & Liaris-Hochhaus, υπό δημοσίευση). Οι Γάλλοι θυμούνται τη Γαλλική επανάσταση και οι Βορειο-αμερικανοί την ανεξαρτησία της Αμερικής (Deschamps, Paèz & Pennebaker, 2002). Η ιστορία, επομένως, είναι προϊόν μνήμης και «αμνησίας», ένα επιλεγμένο παρελθόν που κληρονομήσαμε από τις προηγούμενες γενιές. Ιστορία, Μνήμη και Λήθη αθρώνονται ως κοινωνικές πρακτικές και, όπως επισημαίνει ο Martin (2000), η ιστορία και η μνήμη μοιάζουν με «σιαμαίες αδελφές».

3. Κοινωνική μνήμη και κοινωνικές αναπαραστάσεις

Η μνήμη και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις συνδέονται με διαδικασίες κοινωνικής και συμβολικής αν-οικοδόμησης και συν-οικοδόμησης της πραγματικότητας και αφορούν μορφές της «κοινωνικής σκέψης» (Haas & Jodelet, 1999). Οι δύο έννοιες έχουν κοινά χαρακτηριστικά τα οποία συνοψίζονται ως εξής:

- Μνήμες και αναπαραστάσεις φέρνουν στη σκέψη κάτι που απουσιάζει (Viaud, 2003). Σκοπός της μνήμης είναι να υπερνικήσει την απουσία και την απόσταση, υπογραμμίζει ο Janet (1928).
- Μνήμες και αναπαραστάσεις οικοδομούνται στο πλαίσιο των διαδικασιών επικοινωνίας και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων (Haas & Jodelet, 1999). Η ίδια η «σuzήτηση», εξάλλου, θεωρείται μια διαδικασία ενθύμησης και αναπόλησης ενός γεγονότος. Η γλώσσα μαζί με το σύστημα των κοινωνικών συμβάσεων επιτρέπουν την οικοδόμηση του παρελθόντος μας (Halbwachs, 1994). Στις περισσότερες ανθρώπινες κοινωνίες, τα άτομα περνούν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους μιλώντας. Η γλώσσα επιτρέπει την ανα-παράσταση ενός απόντος ή αόρατου αντικειμένου, όπως την αναφορά στο παρελθόν ή το μέλλον (βλ. Farr, 1984. Middleton & Edwards, 1997. Moscovici, 1976).
- Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, σύμφωνα με τον Moscovici (1976), οικοδομούνται μέσω των διαδικασιών της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης, η δυναμική των οποίων εξαρτάται από τη μνήμη. Ο ίδιος επισημαίνει ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις βρίσκονται «υπό τον έλεγχο της μνήμης» (1981, σ. 189). Αυτές οι δύο συμπληρωματικές διεργασίες δείχνουν τη σχέση του αναπαραστασιακού αντικειμένου με το παρελθόν και το συνδέουν με την κοινωνική και ιστορική του διάσταση (Ανδριάκινα, 2001. Rouquette, 1997). Μέσω της διαδικασίας αντικειμενοποίησης η κοινωνική σκέψη απλοποιεί, σχηματοποιεί, συμπυκνώνει, αφαιρεί ή προσθέτει έννοιες και φαινόμενα. Για παράδειγμα, ένα γεγονός κατά τη διαδικασία της μεταφοράς του από μία ομάδα σε μία άλλη φιλτράρεται από τις αξίες και τις συμβάσεις της ομάδας υποδοχής: επιλέγονται τα στοιχεία, οργανώνονται συνεκτικά, φυσικοποιούνται και γίνονται η «πραγματικότητα» των ατόμων. Η επικέντρωση, που δείχνει πώς το παρελθόν επηρεάζει τη σκέψη του παρόντος, είναι η διαδικασία μέσω της οποίας οι διάφορες κοινωνικές ομάδες ενσωματώνουν στο προϋπάρχον σύστημα κατηγοριών, σημασιών, πεποιθήσεων, αξιών, κανόνων και ενδιαφερόντων το αναπαραστασιακό αντικείμενο. Η οικοδόμηση της σκέψης γίνεται στη βάση του προϋπάρχοντος κοινωνικού, πολιτισμικού και ιδεολογικού πλαισίου, το οποίο έχει ήδη μια ιστορία. Αυτά τα αποθέματα, οι οικείες κατηγορίες και τα συστήματα ιδεών είναι καταγεγραμμένα στη μνήμη, στην οποία έχουμε εύκολη πρόσβαση. Κάθε κοινωνική αναπαράσταση, επομένως, έχει μια ιστορικότητα, δηλαδή εσωκλείει μνήμες του κοντινού ή μακρινού παρελθόντος, ενώ η ίδια η κοινωνική μνήμη αφορά κοινωνικές αναπαραστάσεις που οικοδομούν τα άτομα για ένα κοντινό ή μακρινό παρελθόν.
- Στη δομική προσέγγιση, η κοινωνική αναπαράσταση εμφανίζεται ως ένα σύνολο στοιχείων που διατηρούν ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ τους (Abric, 1987). Μερικά από αυτά τα στοιχεία παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αναπαράσταση, διότι ελέγχουν, οργανώνουν και σταθεροποιούν την αναπαράσταση, συνθέτοντας έτσι τον κεντρικό πυρήνα. Αν και

ο πυρήνας είναι η σπονδυλική στήλη της αναπαράστασης, ωστόσο δεν πρέπει να υποτιμώνται τα υπόλοιπα, περιφερειακά, στοιχεία της. Τα τελευταία συνθέτουν ένα ουσιαστικό μέρος του περιεχομένου της, το κομμάτι που είναι πιο προσιτό, πιο προσβάσιμο και συγκεκριμένο. Σε μια αναπαραστασιακή δομή, υποστηρίζει ο Abric (1994a, 1994b), η μνήμη παίζει σημαντικό ρόλο. Η συλλογική μνήμη και η ιστορία της ομάδας είναι σταθερές και αντιστέκονται στην αλλαγή, αποτελούν δηλαδή τα συναινετικά στοιχεία του κεντρικού πυρήνα, ενώ η ατομική μνήμη και οι ατομικές ιστορίες, που είναι ασταθείς και εξελίξιμες αποτελούν στοιχεία του περιφερειακού συστήματος. Το κεντρικό σύστημα της αναπαράστασης καθορίζεται από το ιδεολογικό και ιστορικό πλαίσιο του κοινωνικού υποκειμένου και, κατά συνέπεια, από την κοινωνική μνήμη και το σύστημα αξιών του. Από την άλλη, το περιφερειακό σύστημα, το οποίο επιτρέπει στον κεντρικό πυρήνα να επικεντρώνεται στην πραγματικότητα, είναι ευαίσθητο στα χαρακτηριστικά του άμεσου πλαισίου (Abric & Guimelli, 1998). Επιπλέον, επιτρέπει την ένταξη ατομικών διακυμάνσεων, οι οποίες συνδέονται με την ιστορία του υποκειμένου, τις προσωπικές του εμπειρίες και τα βιώματά του. Με άλλα λόγια, επιτρέπει την επεξεργασία εξατομικευμένων κοινωνικών αναπαραστάσεων, οι οποίες οργανώνονται γύρω από έναν κεντρικό πυρήνα.

Στο πλαίσιο του προβληματισμού της παρούσας έρευνας, η ιδεολογική και ιστορική διάσταση του κεντρικού πυρήνα της αναπαράστασης αναδεικνύεται μέσα από το παράδειγμα των θεσμών που παράγουν και μεταδίδουν συγκεκριμένη γνώση του ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας, όπως είναι αυτή του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία καθορίζει το περιεχόμενο της ιστορικο-κοινωνικής μνήμης. Αναφερόμαστε στη «θεσμοθετημένη κοινωνική μνήμη» (Roussiau & Renard, 2003, σ. 38), όπου το κυρίαρχο κανονιστικό πλαίσιο λειτουργεί ως φίλτρο στην οικοδόμηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Haas & Jodelet, 1999). Η Βαν Μπούσχoten και οι συνεργάτες της (2008) αναφέρουν τη διάκριση με-

ταξύ θεσμικής και κοινωνικής μνήμης. Η πρώτη είναι η επίσημη μνήμη που θεσπίζεται και διαδίδεται από τους κυρίαρχους επίσημους εκπροσώπους της εξουσίας και για το λόγο αυτό διαμορφώνεται από τα πάνω. «Εκφράζεται μέσα από το λόγο (νομοθετικά κείμενα, σχολικά εγχειρίδια, επίσημες ομιλίες), αλλά και από επιτελεστικές μνημονικές πρακτικές (γιορτές μνήμης, παρελάσεις, το στήσιμο και γκρέμισμα αγαλμάτων, η μετονομασία κτηρίων και οδών, η ίδρυση μουσείων)» (σ. 11). Αυτή η επίσημη, θεσμοθετημένη καταγραφή του παρελθόντος πρέπει να γίνει αποδεκτή από όλους, γιατί όσοι την αμφισβητούν συχνά τιμωρούνται. Η κοινωνική μνήμη που διαμορφώνεται από τα κάτω αφορά τη βιωμένη εμπειρία ατόμων ή ομάδων που «δεν έχουν πρόσβαση στα κέντρα λήψης απόφασης».

Ο Forges (1998) μελέτησε τον τρόπο με τον οποίο τα βιβλία της ιστορίας στη Γαλλία παρουσιάζουν το παρελθόν της και επισήμανε ότι παρατηρείται μια επιλογή των γεγονότων που καταγράφονται, των αποσιωπήσεων και της σημασίας που τους αποδίδονται. Η λογοκρισία της μνήμης, οι συλλογικές «αμνησίες», οι σιωπές, η πάλη για την κυριαρχία των ένδοξων αναμνήσεων είναι στρατηγικές διαχείρισης της μνήμης. Αυτοί που γράφουν και μεταβιβάζουν το παρελθόν ενδιαφέρονται περισσότερο για την κατασκευή συγκεκριμένων μνημών του παρελθόντος παρά για την ίδια την ιστορία. Οι Dragonas και Bar-On (2000) χαρακτηρίζουν το σύγχρονο σχολείο ως το σημαντικότερο μηχανισμό καλλιέργειας και αναπαραγωγής των χαρακτηριστικών που ερμηνεύουν τις εθνικές ιδιαιτερότητες και διαφορές και το οποίο συμμετέχει στην προαγωγή κοινών ιστορικών μνημών και μύθων καταγωγής. Οι μεγαλύτερες γενιές «υποχρεώνουν» τις νεότερες να υιοθετήσουν τις συμβολικές αναφορές της ομάδας. Βέβαια, όπως προαναφέραμε, εκτός από τα σχολικά βιβλία απόηχος των ιστορικών γεγονότων αναδύεται σε κάθε βήμα μας. Ονόματα αγωνιστών και επιφανών ατόμων έχουν δοθεί σε δρόμους, πλατείες και ιδρύματα. Τα μνημεία, τα αγάλματα και τα εκθέματα των μουσείων λειτουργούν ως μνημοστρατηγικές, ως πραγματικοί τόποι μνήμης που εσωκλείουν την ιστορία ενός παρελθόντος. Όσο για τα γεγονότα κοινωνικής λήθης, αυτά περικλείονται κυρίως από σιωπές.

4. Κοινωνική μνήμη και εθνική ταυτότητα

Η έννοια της ταυτότητας ορίζεται ως η αυτο-αντίληψη του ατόμου ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη ομάδα, και αυτό συνοδεύεται από τους συναισθηματικούς δεσμούς που εγκαθιδρύονται μεταξύ των μελών της (Brewer & Miller, 1996. Tajfel & Turner, 1979). Η εθνική ταυτότητα αποτελεί μια μορφή γνώσης για το άτομο, που ενσωματώνει, συμπυκνώνει και εκφράζει τη σχέση του με το έθνος. Το έθνος αφορά μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων που ζουν στο εσωτερικό των συνόρων ενός κράτους. Τα μέλη ενός έθνους-κράτους οικοδομούν μια κοινή, ομοιόμορφη και συνεκτική ταυτότητα, το περιεχόμενο της οποίας πρέπει να είναι τέτοιο ώστε να διαμορφώνει εθνικές συνειδήσεις, ικανές να διαφυλάξουν την εθνική ακεραιότητα και να υπεραμυνθούν των εθνικών συνόρων. Κάθε έθνος έχει την ιστορία του, τη δική του κοινωνική μνήμη. Για τον Halbwachs το έθνος είναι η πιο ολοκληρωμένη μορφή ομάδας και η εθνική μνήμη η πιο ολοκληρωμένη μορφή μνήμης.

Η εθνική ομάδα οικοδομείται μέσω του ιστορικού παρελθόντος που επιλέγει να διαφυλάξει και να κληροδοτήσει στις επόμενες γενιές. Το παρελθόν αυτό κατασκευάζεται ή αναπαριστάται, μορφοποιώντας την εθνική της ταυτότητα για να αποκριθεί στις ανάγκες του παρόντος. Η εθνική ταυτότητα συγκροτείται από κοινές μνήμες και κοινές ιστορικές εμπειρίες. Αυτές οι μνήμες αφορούν ιστορικά γεγονότα που είναι σημαντικά για την ταυτότητά της. Σύμφωνα με τους Licata, Klein και Gély (2007), η μνήμη μάς εξιστορεί ποιο είμαστε, μας φέρνει σε επαφή με τις ρίζες μας και μας δείχνει το μέλλον μας, ενώ έχει μια κανονιστική δύναμη που ορίζει τις επιθυμητές και ανεπιθυμητές δράσεις της ομάδας. Επιπλέον, καθορίζει κοινά αποδεκτούς προσανατολισμούς και στόχους στα μέλη της ομάδας, καθιστώντας τη συνεκτική. Η ταυτότητα της ομάδας, ωστόσο, εσωκλείει πολλαπλές επιμέρους ταυτότητες που συνδέονται με διαφορετικές μνήμες, οι οποίες μάλιστα είναι ανταγωνιστικές, εφόσον αποκρίνονται σε διαφορετικές ανάγκες της ταυτότητας. Προς αυ-

τήν την κατεύθυνση, η ταυτότητα του υποκειμένου δεν είναι σταθερή, επηρεάζεται από το πλαίσιο που αναδεικνύει μερικές υπαγωγές εις βάρος άλλων, διευκολύνοντας την πρόσβαση σε συγκεκριμένες μνήμες.

Όταν το διακύβευμα είναι η πατρίδα, το έθνος-κράτος, «η ψυχολογική ταυτότητα ενός ατόμου κρύβεται, εν μέρει, λόγω της σημαντικότητας των στοιχείων που συνθέτουν την εθνική ταυτότητα της κοινότητας, στην οποία ανήκει το άτομο. Αυτά τα κυρίαρχα στοιχεία δημιουργούνται από την κοινωνική αναπαράσταση του έθνους και σηματοδοτούνται από μια εθνική κοινωνική μνήμη, η οποία είναι συνεκτική με τα σύγχρονα ενδιαφέροντα της ομάδας», υπογραμμίζουν οι de Rosa και Mormino (2002, σ. 121). Στο πλαίσιο αυτό, η συμβολική αξία του έθνους είναι κεντρικό στοιχείο της αναπαράστασης και απορροφά τις ιδιαιτερότητες των ατόμων ή τις ατομικές ταυτότητες και τις όποιες συγκρούσεις συμφερόντων των διάφορων ομάδων του, ενώ συσπειρώνει τα μέλη του, αυτά δηλαδή που μοιράζονται μια κοινή εθνική ταυτότητα, τα κινητοποιεί και τα οδηγεί πολλές φορές σε πράξεις αυτοθυσίας. Υπό αυτή την έννοια, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εθνική ταυτότητα είναι κεντρική για έναν πολίτη έθνους-κράτους και ότι υπερέχει των άλλων ταυτοτήτων, είναι δηλαδή υπερκειμενη και λειτουργεί ως ομπρέλα που στεγάζει όλες τις υπόλοιπες περιφερειακές διαφοροποιημένες «τοπικές» ταυτότητες.

Στην κληρονομιά του παρελθόντος μάς δίνεται η δυνατότητα να παρέμβουμε τροποποιώντας, μετασχηματίζοντας ή διαγράφοντας ένα βαρύ παρελθόν. Η μνήμη επιλέγει να κρατήσει από την ιστορία τα γεγονότα που ενέχουν κάποιο μήνυμα, κάποια διδαχή, ενώ στη λήθη ταξινομείται το παρελθόν που δεν πρέπει να αναπαραχθεί. Δηλαδή, για να αποκτήσει σταθερότητα το ιστορικό παρελθόν, παράλληλα με τη μνήμη αξιοποιείται και η λήθη, προκειμένου να επιτευχθεί ενότητα. Τα μέλη μιας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας επικεντρώνονται σε ορισμένα γεγονότα ενώ περιθωριοποιούν άλλα, για να διαμορφωθεί η εθνική συνείδηση. Μνήμη και λήθη, ή καλύτερα οι δύο όψεις της μνήμης, συνυπάρχουν στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας. Η αποσιώπηση κάποιων γεγονότων προστατεύει την εθνική ταυ-

τότητα και συμβάλλει στη θεραπεία των κοινωνικών τραυμάτων (Cubitt, 2007). Αυτή η στρατηγική εμφανίζεται αναγκαία για τη συνεκτική ανασυγκρότηση του παρελθόντος και τη διατήρηση της θετικής αυτο-εικόνας.

5. Κοινωνική μνήμη και «γενεαλογικό φαινόμενο»

Η μνήμη εκτός από την εθνική ταυτότητα των υποκειμένων καθορίζει και καθορίζεται και από την ηλικία τους, δηλαδή από τη γενιά στην οποία ανήκουν (Mannheim, 1990. Μαντόγλου, 2005. Olick, 1999. Schuman & Scott, 1989). Ο Conway (1997) αναφέρει ότι τα δημόσια γεγονότα μιας περιόδου εμποτίζουν μια γενιά με κοινές πολιτιστικές εμπειρίες, με κοινές εμπειρίες ως προς ένα συγκεκριμένο γεγονός, με κοινούς τρόπους αντίδρασης στα ερεθίσματα, με κοινά υπαρξιακά προβλήματα, με κοινή αντιληπτική γνώση. Όλα αυτά διαμορφώνουν και οριοθετούν μια συγκεκριμένη γενιά. Η έννοια της γενιάς, σύμφωνα με τον Mannheim (1990), ορίζεται σε συγκεκριμένα ιστορικά χωρο-χρονικά πλαίσια, όχι τόσο ως μια ομάδα ατόμων που γειτνιάζουν όσο ως μια κοινή βιωματική αντίληψη, ως συμμετοχή των ατόμων στα ίδια γεγονότα, στα ίδια περιεχόμενα ζωής, σε μια κοινή δομή μνήμης. Ο κοινός ιστορικο-κοινωνικός και πολιτισμικός χώρος, οι κοινές εντυπώσεις, το ίδιο εκπαιδευτικό σύστημα, η κοινή θεσμοθετημένη (και μη) κουλτούρα «κατασκευάζουν» κοινωνικά γενεαλογικές συνειδήσεις ή ταυτότητες. Αυτό που μοιράζεται η γενιά είναι κοινοί «τόποι» μνήμης (Nora, 1986).

Το «γενεαλογικό φαινόμενο» (Pennebaker & Banasik, 1997), επομένως, αφορά μια ομάδα ατόμων που γεννήθηκαν την ίδια εποχή, υπέστησαν τις ίδιες επιρροές και είχαν μια κοινή τύχη (ιστορική, κοινωνική, υγείας, ελεύθερου χρόνου, κανονιστικού και ιδεολογικού πλαισίου...). Για την ηλικία υπολανθάνει η ιδέα ότι οι γενιές έχουν έναν κοινό τόπο αναφοράς, που τους είναι μοναδικός, και αναδύεται από τις κοινά επεξεργασμένες εμπειρίες τους. Προς την ίδια κατεύθυνση, ο Olick (1999) επισημαίνει ότι οι γενιές και οι μνήμες είναι αμοιβαία συγκροτούμενες, όχι λόγω κάποιων αντικειμενικών στοιχείων της κοι-

νωνικής ή πολιτισμικής δομής, αλλά ως αποτέλεσμα βιωματικών κοινοτήτων και ομοιοτήτων στις ατομικές μνήμες των ιστορικών γεγονότων. Οι βιωματικές μνήμες φαίνεται να καθορίζουν τις σημαίνουσες κοινωνιο-ψυχολογικές ταυτότητες. Η γενεαλογική μνήμη σταματά συνήθως στην τρίτη γενιά. Από εκεί και πέρα έχει κενά, γίνεται ανακριβής, επιλεκτική ή φαντασική, επισημαίνει ο Candau (1966).

6. Προβληματισμός – Υποθέσεις

Πώς αντικειμενοποιείται το παρελθόν μας και πώς οι διάφορες κοινωνικές ομάδες επικεντρώνουν σε αυτό; Ποια γεγονότα επιλέγονται και ποια αποσιωπώνται στην κατασκευή του αναπαραστασιακού περιεχομένου του ελληνικού ιστορικού παρελθόντος; Αυτό το περιεχόμενο των εθνικών μνημών –ενθυμήσεις και λησμονιές– διαφοροποιείται ως προς την ηλικία και το φύλο των ατόμων; Ο προβληματισμός αναφορικά με την κοινωνική μνήμη και λήθη που αναπτύξαμε μάς οδηγεί να υποθέσουμε ότι το αναπαραστασιακό παρελθόν της Ελλάδας αντικειμενοποιείται στο δίπολο εκούσια-ακούσια μνήμη. Συγκεκριμένα, το περιεχόμενο του παρελθόντος μνήμης θα είναι αξιολογικά θετικό και θα συντίθεται από μοναδικά, ευχάριστα και ένδοξα γεγονότα, ενώ το περιεχόμενο του παρελθόντος λήθης θα απαρτίζεται από μοναδικά άσχημα, δυσάρεστα και τραυματικά γεγονότα. Σε κάθε περίπτωση το περιεχόμενο αυτό επιλέγεται με φίλτρο τη διασφάλιση και διατήρηση μιας θετικής εθνικής ταυτότητας.

Το αναπαραστασιακό ιστορικό παρελθόν της Ελλάδας αναμένεται να οικοδομείται γύρω από έναν κοινό συναινετικό κεντρικό πυρήνα. Στο πλαίσιο αυτό, δεν αναμένονται διαφοροποιήσεις στην επιλογή των εθνικών ιστορικών γεγονότων μνήμης ως προς την ηλικία και το φύλο. Οι ερωτώμενοι, δηλαδή, ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου επικεντρώνουν στον ίδιο αναπαραστασιακό κεντρικό πυρήνα του ιστορικού παρελθόντος του έθνους-κράτους τους. Η οποιαδήποτε διαφοροποίηση δεν αφορά κεντρικά αναπαραστασιακά στοιχεία αλλά περιφερειακά. Συγκεκριμένα, και κυρίως σε ό,τι αφορά τις απαντήσεις των νεότε-

Πίνακας 1
Χαρακτηριστικά ερωτώμενων ως προς την ηλικία και το φύλο

	Μαθητές (12 ετών)	Μαθητές (15 ετών)	Φοιτητές (18-24 ετών)	Ενήλικοι 30-44 ετών	Ενήλικοι άνω των 45 ετών	Σύνολο
Άνδρες	71	71	90	41	53	326
Γυναίκες	81	78	73	76	56	364
Σύνολο	152	149	163	117	109	690

ρης ηλικίας ατόμων σε σχέση με των μεγαλύτερης, οι διαφορές τους θα οφείλονται κυρίως στη διαδικασία εθνο-κοινωνικοποίησης των πρώτων, η οποία δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, και στο «γενεαλογικό φαινόμενο» που θα σχετίζεται με βιωμένα γεγονότα και όχι στη διαφορά εθνικής συνείδησης ή ταυτότητας. Και εξηγούμαστε. Τα παιδιά κοινωνικοποιούνται και κατασκευάζουν τις εθνικές τους ταυτότητες στο ίδιο κοινωνικό και επίσημα θεσμοθετημένο πλαίσιο με τους ενηλίκους. Στη διαδικασία οικοδόμησης της εθνικής ταυτότητας συμμετέχουν, σύμφωνα με τον Garnier (1999), τόσο το σχολικό πλαίσιο με το επίσημο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και τους κυρίαρχους κανόνες όσο και οι αναπαραστάσεις και γνώσεις που κυκλοφορούν στην οικογένεια και γενικότερα στο κοινωνικό περιβάλλον. Στην προοπτική της οντογένεσης των κοινωνικών αναπαραστάσεων, το παιδί προσλαμβάνεται ως κοινωνικό υποκείμενο σε διαδικασία εξέλιξης, «μέσω της οποίας η σκέψη, η ευαισθησία και η δράση οικοδομούνται από τις αναπαραστάσεις της κοινότητας» (Dunneen, 1999, σ. 115). Προς την ίδια προοπτική οι Dunneen και Lloyd (1990) υποστηρίζουν ότι το παιδί γεννιέται σε έναν κόσμο ήδη δομημένο από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της κοινότητας που το υποδέχεται και, πριν ακόμη γίνει πραγματικότητα, βρίσκεται υπό κατασκευή: οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, η οικογένεια και το σχολείο καθορίζουν την οικοδόμηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων της πατρίδας και της εθνικής ταυτότητας, οι οποίες εσωτερικεύονται από τα παιδιά.

7. Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 690 άνδρες και γυναίκες διαφόρων ηλικιών (12 ετών – μαθητές Στ΄ τάξης δημοτικού σχολείου –, 15 ετών – μαθητές Γ΄ γυμνασίου –, 18-24 ετών – φοιτητές κοινωνικών επιστημών –, ενήλικοι 30-44 ετών και άνω των 45 ετών). Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η κατανομή των συμμετεχόντων ως προς την ηλικία και το φύλο τους.

Εργαλείο έρευνας

Από τους συμμετέχοντες ζητήθηκε να απαντήσουν στις ερωτήσεις ενός ερωτηματολογίου το οποίο, εκτός από τα δημογραφικά τους στοιχεία (ηλικία, φύλο), περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικές με τη μνήμη και τη λήθη ιστορικών γεγονότων του παρελθόντος της Ελλάδας. Συγκεκριμένα, τους ζητήθηκε να γράψουν ένα γεγονός που επιθυμούν να θυμούνται και ένα που επιθυμούν να ξεχάσουν για πάντα από την ιστορία της Ελλάδας.

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν συλλογικά σε σχολεία και Πανεπιστήμια της Αθήνας, και ατομικά σε άτομα του γενικού πληθυσμού με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας. Οι φοιτητές που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο το μοίρασαν στους γονείς τους ή σε άτομα του περιβάλλοντός τους ηλικίας 30 ετών και άνω.

Στατιστική ανάλυση

Για τη στατιστική επεξεργασία των λεκτικών

δεδομένων της παρούσας έρευνας, εφαρμόστηκε η Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών και η Αυτόματη Ιεραρχική Ταξινόμηση (βλ. Μπεχράκης, 1999) σε έναν πίνακα συχνοτήτων, στις στήλες του οποίου εγγράφονταν οι ανεξάρτητες μεταβλητές (μνήμη-λήθη, φύλο και ηλικία) και στις γραμμές τα διαφορετικά ιστορικά γεγονότα που αναφέρθηκαν από τους συμμετέχοντες. Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων έγινε με την εφαρμογή του προγράμματος SPAD v5.0.

8. Αποτελέσματα

Αναπαραστασιακό περιεχόμενο του ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας

Το σύνολο των ιστορικών γεγονότων εκούσιας και ακούσιας μνήμης που παρήχθησαν από τα 690 άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα είναι 1.341. Ο αριθμός των γεγονότων αυτών αντιστοιχεί στο 97,8% των γεγονότων που έπρεπε θεωρητικά να παραχθεί (1.380 γεγονότα), εάν κάθε άτομο σημείωνε ένα γεγονός μνήμης και ένα λήθης (690×2). Ο μέσος όρος των παραγόμενων ιστορικών γεγονότων ανά άτομο είναι 1,94. Υπάρχει μια απώλεια της τάξεως του 2,8% (39 περιπτώσεις που ανήκουν στην κατηγορία «Χωρίς απάντηση»). Τα 1.341 γεγονότα ταξινομούνται σε 49 διαφορετικές κατηγορίες, οι οποίες εγγράφονται στον Πίνακα 2, και συνθέτουν το κοινό εκούσιο και ακούσιο ιστορικό παρελθόν μνήμης, που μοιράζονται οι συμμετέχοντες.

Από την ανάγνωση του Πίνακα, παρατηρούμε ότι τα σημαντικότερα γεγονότα μνήμης αφορούν το μακρινό ιστορικό παρελθόν της Ελλάδας (Μέγας Αλέξανδρος, Βυζάντιο, αρχαιότητα, χρυσός αιώνας του Περικλή, φιλόσοφοι), τους νικηφόρους πολέμους που διεξήγαγαν οι Έλληνες, με ιδιαίτερη έμφαση στην επανάσταση του 1821 (το ιστορικό αυτό γεγονός έχει ιδιαίτερη συμβολική σημασία, εφόσον σηματοδοτεί την ίδρυση του ελληνικού κράτους και κατέχει κεντρική θέση στην εθνική μνήμη των Ελλήνων, για το λόγο αυτό συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων των ερωτηθέντων 22,7%), τον πόλεμο του 1940, την εξέγερση του Πολυτεχνείου και την πτώση της δικτατορίας, καθώς και την

ένωση της Ελλάδας με την Ευρώπη. Επίσης, γίνεται αναφορά σε θετικές αξίες (ελευθερία, δημοκρατία, ηρωισμός), σε θετικά γεγονότα, στους Ολυμπιακούς αγώνες που διεξήχθησαν στη χώρα μας το 2004 και στο πανευρωπαϊκό κύπελλο που κατέκτησε η ελληνική ποδοσφαιρική ομάδα το 2004.

Όσο για τα γεγονότα λήθης, αυτά αφορούν την περίοδο της Τουρκοκρατίας, την άλωση της Κωνσταντινούπολης, την καταστροφή της Σμύρνης, το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (κατάρρευση Αλβανικού μετώπου, κατοχή), τους πολέμους, τις ήττες, τα διάφορα αρνητικά γεγονότα και το θάνατο των Ελλήνων, τις ενδο-εθνικές συγκρούσεις και προδοσίες απομακρυσμένες στο χρόνο, αλλά και σύγχρονες (Εφιάλτης – Θερμοπύλες, Εμφύλιος, δικτατορία, σφαγή Πολυτεχνείου, Ίμια, Οτσαλάν, προδότες, διχόνοια), την κατάληψη της Κύπρου, τις αρνητικές επιρροές των ξένων δυνάμεων, τις διαμάχες και τα αδιέξοδα των πολιτικών κομμάτων. Επίσης, αναφέρονται σε διάφορα αθλητικά γεγονότα (ήττα του Παναθηναϊκού) και στη φυσική καταστροφή του σεισμού το 1999. Τέλος, οι κατηγορίες «χωρίς απάντηση», «τίποτα» και «δεν ξέρω» χαρακτηρίζουν περισσότερο τη λήθη παρά τη μνήμη.

Από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι οι ιστορικές μνήμες και «αμνησίες» των Ελλήνων αρθρώνονται σε τρεις οργανωτικές αρχές, με τη σημασία που αποδίδει σε αυτές ο Doise (1989) και σύμφωνα με την οποία οι γνώσεις οργανώνονται σε συνεκτικές και διακριτές ομάδες με νόημα και με κοινή θεματολογία που δομούν τις συμβολικές σχέσεις μεταξύ ατόμων ή ομάδων. Οι οργανωτικές αυτές αρχές είναι:

- a. Ένα ένδοξο παρελθόν μνήμης που συντίθεται κατά κύριο λόγο από την αρχαιότητα, την επανάσταση του 1821 και τα θετικά και ηρωικά γεγονότα. Τα γεγονότα αυτά φαίνεται να λειτουργούν ως συμβολικοί «τόποι» μνήμης (Nora, 1986), ως σημεία αναφοράς, ως μνημοστρατηγικές που συσπειρώνουν την εθνική ενδο-ομάδα. Η αρχαιότητα κατέχει κεντρική θέση στις μνήμες των Ελλήνων, αφού είναι συνώνυμη του πολιτισμού, της δημοκρατίας, των τεχνών, των γραμμάτων, της φιλοσοφίας, του μεγαλείου και των αξιών. Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνονται και από

Πίνακας 2
Συχνότητα ιστορικών γεγονότων μνήμης και λήθης για την Ελλάδα ως προς το φύλο
και την ηλικία των συμμετεχόντων (N=690)

Γεγονότα	Μνήμη	Λήθη	Συνολική συχνότητα αναφοράς	Ποσοστό
Επανάσταση '21	313	0	313	22,7
Τουρκοκρατία	4	126	130	9,4
Δικτατορία	3	83	86	6,2
Εμφύλιος	0	79	79	5,7
Πανευρωπαϊκό Κύπελλο	78	0	78	5,7
Μικρασιατική καταστροφή	3	63	66	4,8
Άλωση Κωνσταντινούπολης	1	54	55	4
Κατοχή	1	39	40	2,9
Χωρίς απάντηση	14	25	39	2,8
Πόλεμος	0	31	31	2,2
Νίκες	28	1	29	2,1
Ολυμπιάδα 2004	29	0	29	2,1
Απελευθερωτικός αγώνας	27	0	27	2
Πόλεμος 40	15	10	25	1,8
Αρνητικό γεγονός	1	23	24	1,7
Θάνατος Ελλήνων	1	23	24	1,7
Καταστροφή Σμύρνης	2	20	22	1,6
Αρχαιότητα	21	0	21	1,5
Κυπριακό	0	18	18	1,3
Κατάρρευση αλβανικού μετώπου	0	16	16	1,2
Θετικό γεγονός	17	0	17	1,2
Όχι	15	0	15	1,1
Ήττες	0	14	14	1
Ηρωισμός	12	0	12	0,9
Πτώση δικτατορίας	11	1	12	0,9
Χρυσός αιώνας	13	0	13	0,9
Ιστορία	10	1	11	0,8
Ελευθερία	10	0	10	0,7
Εξέγερση του Πολυτεχνείου	10	0	10	0,7
Μάχες	9	0	9	0,7
Βυζάντιο	7	1	8	0,6
Διχόνα	0	8	8	0,6
Ίμια	0	8	8	0,6
Μεσολόγγι	4	4	8	0,6
Δημοκρατία	7	0	7	0,5
Αθλητικά γεγονότα	2	3	5	0,4
Δεν ξέρω	2	4	6	0,4
Ευρωπαϊκή Ένωση	6	0	6	0,4
Εφιάλτης – Θερμοπίλες	0	5	5	0,4
Ήττα Παναθηναϊκού	0	6	6	0,4
Μέγας Αλέξανδρος	6	0	6	0,4
Τίποτα	0	5	5	0,4
Αγώνες	4	0	4	0,3
Πολιτικά κόμματα	0	4	4	0,3
Σφαγή Πολυτεχνείου	0	4	4	0,3
Φιλόσοφοι	4	0	4	0,3
Ξένες δυνάμεις	0	3	3	0,2
Οτσαλάν	0	3	3	0,2
Σεισμός 1999	0	3	3	0,2
Προδότες	0	2	2	0,1
Σύνολο	690	690	1380	100

άλλες έρευνες που διεξήχθησαν σε Έλληνες εφήβους και παιδιά (Dragonas & Frangoudaki, 1997. Hantzi & Abakoumkin, 2000. Μαντόγλου, 2005) και οι οποίες έδειξαν ότι οι διαστάσεις της αρχαιότητας και του αρχαιοελληνικού πολιτισμού είναι υψηλού κύρους και έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική εθνική ταυτότητα. Όσον αφορά την επανάσταση του 1821, αυτή συνδέεται με τους αγώνες των Ελλήνων για ανεξαρτησία, σηματοδοτώντας την πορεία των Ελλήνων για την κρατική τους υπόσταση, και συνοδεύεται από αφηγήσεις ηρωικών πράξεων και αξίες όπως η γενναιότητα, η φιλοπατρία και η αγάπη για την ελευθερία. Από το περιεχόμενο της συγκεκριμένης οργανωτικής αρχής αναδεικνύεται ο ρόλος της εκπαίδευσης, η οποία διαδίδει μια κατεξοχόν θεσμική μνήμη, μέσω της οποίας τα παιδιά μαθαίνουν ότι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της εθνικής τους ταυτότητας είναι η ιδιαίτερη πολιτισμική οντότητα και η μοναδικότητα του ελληνικού έθνους. Στα συγκεκριμένα γεγονότα δίνεται πολύ μεγάλη έκταση στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, σε αντίθεση με άλλα γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997).

- β. Ένα αναπαραστασιακό παρελθόν λήθης με κύριο στοιχείο τη διαχρονική συγκρουσιακή σχέση με την Τουρκία. Η Τουρκοκρατία, η άλωση της Κωνσταντινούπολης, η Μικρασιατική Καταστροφή, η Καταστροφή της Σμύρνης, η κατάληψη της Κύπρου είναι συμβολικοί «τόποι μνήμης», που σχετίζονται με τον εθνικό «άλλο». Για πολλές από αυτές τις απώλειες, υπάρχουν βιωμένες μνήμες και μαρτυρίες. Οι τελευταίοι εναπομείναντες Μικρασιάτες πρόσφυγες μεταβιβάζουν, με τις αφηγήσεις τους, στις επόμενες γενιές τις ιστορίες που τους διηγήθηκαν οι γονείς τους. Την κατάληψη της Κύπρου την αφηγούνται αυτοβιογραφικά τα άτομα της πρώτης και δεύτερης γενιάς. Αυτό το περιεχόμενο λήθης συνδέεται με εθνικά γεγονότα τα οποία σηματοδότησαν την πορεία της ιστορίας και καθόρισαν την ελληνική εθνική ταυτότητα. Η έρευνα των Φερεντίνου, Μαντόγλου και Παχουλίδη (2003) έδειξε ότι οι μνήμες για την

Τουρκία καθορίζονται από γεγονότα πολέμου, σκλαβιάς, καταστροφών και χαμένων πατρίδων και εγείρουν συναισθήματα μίσους, θλίψης, πόνου, απογοήτευσης, αηδίας και λύπης. Το περιεχόμενο αυτής της ιστορικής μνήμης ανατροφοδοτείται από παρούσες συγκυρίες και γεγονότα, συνδεδεμένα με τη συνεχή απειλή της γείτονος χώρας. Η ανατροφοδότηση αυτή συντελείται και μέσω πρακτικών κοινής μνημόνευσης, όπως είναι οι τελετές που «ζωντανεύουν» τα γεγονότα του παρελθόντος και οι επετειακοί εορτασμοί που συμμετέχουν στη διαμόρφωση και τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας, καθώς και στην αντιμετώπιση της ενδεχόμενης αμφισβήτησής της.

- γ. Ένα παρελθόν λήθης με γεγονότα που αφορούν τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε γεγονότα τα οποία έλαβαν χώρα στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα. Γίνεται αναφορά στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (πόλεμος 1940, κατοχή, φτώχεια) με ιδιαίτερη έμφαση στις ενδο-εθνικές συγκρούσεις (εμφύλιος, δικτατορία). Όσον αφορά τις μνήμες του εμφυλίου και της δικτατορίας, αυτές αφορούν εσωτερικές συγκρούσεις, γι' αυτό και πονούν, πληγώνουν, μας κάνουν να ντρεπόμαστε, εφόσον δεν μπορούμε να αποδώσουμε τις ευθύνες σε έναν εθνικό «άλλο». Ο «εχθρός» είναι ενδο-ομαδικός, εσωτερικός, Έλληνας εναντίον Έλληνα και αδελφός εναντίον αδελφού. Οι ενδο-εθνικές συγκρούσεις, που δίχασαν την ελληνική κοινωνία, κυρίως, με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τη μεταπολίτευση, είχαν ως αποτέλεσμα την κοινωνιο-ψυχολογική κατηγοριοποίηση του ελληνικού πληθυσμού σε «αριστερούς» και «δεξιούς», εχθρούς και φίλους, «εθνικόφρονες» και «εθνοπροδότες» (Μαντόγλου, 1995, 1996). Παρά το ότι αυτή η διπολική πρόσληψη του ελληνικού πληθυσμού έχει αλλάξει (Μαντόγλου, 1992), εντούτοις αυτό το ιστορικό παρελθόν της Ελλάδας θεωρείται τραυματικό και προσβλητικό, δηλητηριάζοντας, φαρμακώνοντας σύμφωνα με την πλατωνική έκφραση, τις μνήμες των Ελλήνων. Και μην ξεχνάμε ότι υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι έχουν ζω-

ντανές αναπαραστάσεις αυτών των γεγονότων, στα οποία μάλιστα συμμετείχαν και αφηγούνται τις βιωμένες και αυτοβιογραφικές μνήμες τους. Οι Deschamps, Paëz και Pennebaker (2002) επισημαίνουν ότι «Ένα σύνολο ερευνών αφήνουν να νοηθεί ότι το “βάθος” της συλλογικής μνήμης, τουλάχιστον στο δυτικό πολιτισμό, είναι τριών γενιών. Περιλαμβάνει τα γεγονότα που έζησαν τα ίδια τα υποκείμενα, οι γονείς τους και οι παππούδες τους. (...). Για να ξεπεραστούν τα μίση που συνδέονται με κοινωνικοπολιτικές καταστροφές, όπως είναι οι εμφύλιοι πόλεμοι, πρέπει να περάσει ο χρόνος τριών γενιών – με άλλα λόγια, να εξαφανιστεί ο εμφύλιος πόλεμος ως συλλογική ή ζωντανή μνήμη» (σ. 246).

Τέλος, να επισημάνουμε ότι υπάρχουν οι βιωμένες ατομικές μνήμες που συνδέονται με συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες και αφορούν συγκεκριμένα σύγχρονα γεγονότα (εμφύλιος, εξέγερση του Πολυτεχνείου, κυπριακό, σεισμός 1999, Ίμια, Οτσαλάν, Ολυμπιακοί αγώνες 2004...) και οι θεσμοθετημένες μνήμες των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας που διδάσκονται στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (αρχαιότητα, Δημοκρατία, επανάσταση 1821, Εφιάλτης, – Θερμοπύλες...), που αποσκοπούν στην κοινωνικοποίηση και την οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας. Οι βιωμένες ιστορικές μνήμες συχνά ενέχουν την αυτοβιογραφική εμπειρία: ενεργοποιούνται εικόνες και το γεγονός επικεντρώνεται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Όπως στη μελέτη των αυτοβιογραφικών γεγονότων αναδείχθηκε ότι οι ατομικές μνήμες αλληλεπιδρούν με τις δημόσιες (Μαντόγλου, υπό δημοσίευση), δηλαδή, στα σημαντικά αυτοβιογραφικά γεγονότα μνήμης και λήθης, τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα (άνω των 60 ετών) αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα όπως η κατοχή, η φτώχεια, ο εμφύλιος..., έτσι και στην παρούσα έρευνα του εκούσιου και ακούσιου ιστορικού παρελθόντος μνήμης, φάνηκε ότι τα όρια μεταξύ των δημόσιων γεγονότων και των προσωπικών εμπειριών είναι δυσδιάκριτα. Η παρατήρηση ισχύει για γεγονότα που έζησαν τα άτομα διαφορετικών ηλικιών. Για παράδειγμα, την ήττα του Παναθηναϊκού, το πανευρωπαϊκό κύπελλο και τους Ολυμπιακούς αγώνες 2004 βίωσαν οι μαθητές ηλικίας 12 και 15 ετών,

ενώ τη δικτατορία, την εξέγερση του Πολυτεχνείου και το κυπριακό έζησαν τα άτομα ηλικίας άνω των 45 ετών.

Διαφοροποιήσεις αναπαραστασιακού ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας ως προς την ηλικία και το φύλο

Η παραγοντική ανάλυση, που εφαρμόστηκε στα λεκτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, ανέδειξε δύο παραγοντικούς άξονες, οι οποίοι ερμηνεύουν το 80,61% της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος παραγοντικός άξονας, που ερμηνεύει το 65,51% της συνολικής διακύμανσης, εκφράζει την αντίθεση μεταξύ των γεγονότων μνήμης και των γεγονότων λήθης. Τα κυριότερα γεγονότα μνήμης που συμμετέχουν στον ορισμό του άξονα είναι: η επανάσταση του 1821, ο απελευθερωτικός αγώνας, οι νίκες των Ελλήνων γενικά, οι Ολυμπιακοί αγώνες του 2004 και το Πανευρωπαϊκό κύπελλο που κατέκτησε η Ελλάδα το 2004. Από την άλλη, η κοινωνική λήθη, που απεικονίζεται στη δεξιά πλευρά του παραγοντικού διαγράμματος, συντίθεται από τα γεγονότα: Τουρκοκρατία, Άλωση της Κωνσταντινούπολης, Μικρασιατική Καταστροφή, πόλεμος, κατοχή, εμφύλιος και δικτατορία.

Στο δεύτερο παραγοντικό άξονα, που ερμηνεύει το 15,10% της συνολικής διακύμανσης, προβάλλονται οι γενεαλογικές διαφορές. Οι μαθητές δημοτικού και γυμνασίου ηλικίας 12 και 15 ετών, αντίστοιχα, τονίζουν γεγονότα όπως η περίοδος του Βυζαντίου, ο Εφιάλτης των Θερμοπύλων, η Τουρκοκρατία, ο πόλεμος γενικά, ο θάνατος των Ελλήνων, η ελευθερία, η κατάρρευση του Αλβανικού μετώπου, οι ήττες γενικά, το ΟΧΙ, τα αθλητικά γεγονότα, το πανευρωπαϊκό κύπελλο και η ήττα του Παναθηναϊκού. Στην αντίθετη πλευρά του παραγοντικού άξονα, τα άτομα ηλικίας από 18 έως άνω των 45 ετών επικεντρώνονται κυρίως στο χρυσό αιώνα του Περικλή, τη Μικρασιατική καταστροφή, τον απελευθερωτικό πόλεμο, τον εμφύλιο, τη δικτατορία και τη διχόνοια.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε επίσης ότι δεν υπάρχει διαφοροποίηση των απαντήσεων ως προς το φύλο των συμμετεχόντων, εφόσον απεικονίζεται στο κέντρο των αξόνων.

τα μνήμης ενός μακρινού και πρόσφατου παρελθόντος: αρχαιότητα, Δημοκρατία, Επανάσταση 1821, ιστορία, νίκες, θετικό γεγονός, ηρωισμός, πτώση δικτατορίας, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ολυμπιάδα 2004. Αυτή η ομάδα αναπαριστά το σημαίνον περιεχόμενο ενός θετικού ιστορικού παρελθόντος που συγκεντρώνει τη συναίνεση των ερωτώμενων, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας.

Οι δύο επόμενες ομάδες αφορούν γεγονότα λήθης και διακρίνονται ως προς την ηλικία των συμμετεχόντων. Τα γεγονότα με τη μεγαλύτερη συνεισφορά στη διαμόρφωση της δεύτερης ομάδας είναι: Εφιάλτης – Θερμοπύλες, Τουρκοκρατία, αρνητικό γεγονός, ήττες, πόλεμος, θάνατος Ελλήνων, κατάρρευση του Αλβανικού μετώπου, Μεσολόγγι, ήττα Παναθηναϊκού, σεισμός 1999. Σε αυτά τα γεγονότα λήθης επικεντρώνουν κυρίως οι μαθητές 12 και 15 ετών. Από τις απαντήσεις τους αναδύεται, κατ' αρχάς, η γνώση που απέκτησαν στο θεσμοθετούμενο σχολικό πλαίσιο (Εφιάλτης – Θερμοπύλες, Τουρκοκρατία, κατάρρευση αλβανικού μετώπου, Μεσολόγγι), κατά δεύτερον, ένα γενικόλογο και αόριστο ακούσιο ιστορικό παρελθόν (αρνητικό γεγονός, ήττες, πόλεμος, θάνατος Ελλήνων) και, τέλος, ένα σύγχρονο βιωμένο παρελθόν (σεισμός 1999, ήττα Παναθηναϊκού).

Στην τρίτη ομάδα συμμετέχουν κυρίως τα άτομα ηλικίας 18 έως άνω των 45 ετών και αναφέρουν τα εξής γεγονότα λήθης: άλωση Κωνσταντινούπολης, καταστροφή Σμύρνης, Μικρασιατική Καταστροφή, κατοχή, εμφύλιος, δικτατορία, κυπριακό, πολιτικά κόμματα, χωρίς απάντηση, δεν ξέρω. Τα γεγονότα αυτά σχετίζονται με απώλειες εθνικών εδαφών και με σύγχρονες ενδο-εθνικές συγκρούσεις.

Οι μνήμες για το ιστορικό παρελθόν χειραγωγούνται από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες και μορφοποιούνται μέσω του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, των μέσων μαζικής επικοινωνίας, του οικογενειακού περιβάλλοντος και της παρέας των συνομηλίκων. Τα μέλη μιας εθνικής ομάδας οικοδομούν ένα ομοίμορφο και συνεκτικό ιστορικό παρελθόν που διασφαλίζει και ενδυναμώνει την εθνική ταυτότητα. Το αναπαραστασιακό περιεχόμενο οργανώνεται γύρω από μια κοινή συναινετική μνήμη που συγκροτεί τον κεντρικό πυρήνα του ιστορικού παρελθόντος της

Ελλάδας και μια λήθη στην οποία επικεντρώνουν οι διαφορετικές γενιές, και συνθέτει τα περιφερειακά στοιχεία της αναπαράστασης. Τα τελευταία αυτά στοιχεία απορροφούν τις ατομικές διαφοροποιήσεις.

9. Συμπεράσματα

Η κοινωνική μνήμη αφορά τη μεταβίβαση, από γενιά σε γενιά, των γεγονότων, αρνητικών και θετικών, που καθόρισαν την κοινωνία. Η μνήμη συμμετέχει στην κατασκευή και στον ορισμό της εθνικής ταυτότητας και επιτρέπει στην ομάδα να υπάρχει μέσω της επεξεργασίας μιας ιστορίας και ενός κοινού παρελθόντος των μελών της, που τα ενώνει και τους δίνει την αίσθηση του συνηθέως. Η επιλογή ενός συγκεκριμένου ιστορικού παρελθόντος δηλώνει την προέλευση της εθνικής ομάδας αλλά και το τι επιθυμεί να είναι. Αυτό το παρελθόν υπενθυμίζει στα μέλη ποια είναι, από πού προέρχονται, πώς σκέφτονται και πού πηγαίνουν.

Το παρελθόν ανακατασκευάζεται και εσωκλείει την τρέχουσα αντίληψη που έχουμε γι' αυτό και όχι μια «αντικειμενική» γνώση. Μπορούμε να μιλήσουμε για μια πολιτική της μνήμης, που, εάν χρειαστεί, συντίθεται από κενά, από απουσίες ή με μια λέξη από λησμονιές, η οποία υπόκειται τόσο σε εσωτερικές όσο και σε εξωτερικές επιρροές και αποσκοπεί στην οικοδόμηση μιας συνεκτικής, δυναμικής, αήττητης, μαχητικής και ενοποιητικής εθνικής ταυτότητας, που διασφαλίζει τη συνέχεια της ομάδας και τη διάκρισή της από τις άλλες εθνικές ομάδες. Μερικές φορές οφείλουμε να βάλουμε μέσα σε παρένθεση ή να σβήσουμε από τη μνήμη μας μερικά φρικιαστικά ιστορικά γεγονότα, μερικά από τα κρίματά μας, ιδιαίτερα ενδο-εθνικά, ελπίζοντας ότι δεν θα ξαναγίνουν. Έτσι, η λήθη είναι στοιχείο της κληρονομιάς μας, την οποία θα κληροδοτήσουμε στις επόμενες γενιές.

Στο αναπαραστασιακό περιεχόμενο της μνήμης καταγράφονται τα ιστορικά γεγονότα που είχαν θετικές συνέπειες για την Ελλάδα, ενώ το αντίστοιχο της λήθης συντίθεται από αρνητικά γεγονότα. Οι συμμετέχοντες επιλέγουν να θυμούνται περισσότερο τις ένδοξες στιγμές και να ξε-

χούν τις τραυματικές και τις ταπεινωτικές εμπειρίες, κυρίως σε θέματα εθνικών εδαφικών απωλειών, αλλά και ενδο-εθνικών συγκρούσεων. Τα αρνητικά γεγονότα είναι συγκρουσιακά και έχουν μεγαλύτερη επίδραση επειδή είναι περισσότερο πληροφοριακά, κινητοποιούν περισσότερο την προσοχή μας και επομένως καταγράφονται στη μνήμη. Ωστόσο, αυτά τα γεγονότα επιθυμούμε να λησμονήσουμε και τα αποσιωπούμε γιατί μας προσβάλλει την εθνική μας ταυτότητα. Αντίθετα, τα θετικά γεγονότα διατηρούνται, μακροχρόνια, στη μνήμη, διότι τα επεξεργαζόμαστε και τα επικοινωνούμε περισσότερο (Deschamps, Paèz & Pennebaker, 2002). Θυμόμαστε ό,τι έχει νόημα για μας και κυρίως ό,τι είναι θετικό.

Στα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, παρατηρείται μια κυρίαρχη μνήμη (πρώτη οργανωτική αρχή), μια θεσμοθετημένη λήθη (δεύτερη οργανωτική αρχή=λήθη φάρμακο) και μια λήθη θεσμοθετημένη ή/και βιωμένη, είτε άμεσα είτε έμμεσα – από τα ίδια τα άτομα ή τους μεταβιβάστηκε από γονείς ή παππούδες – (τρίτη οργανωτική αρχή, με αναφορά στις ενδο-εθνικές κυρίως συγκρούσεις=λήθη φαρμάκι). Η ομάδα των γεγονότων μνήμης φαίνεται να μη διαφοροποιείται από τις ηλικιακές κατηγορίες των συμμετεχόντων, ενώ τα γεγονότα λήθης διακρίνονται σε αυτά που αναφέρουν οι μαθητές 12 και 15 ετών και σε αυτά που αναφέρονται από τα άτομα ηλικίας 18 έως άνω των 45 ετών. Το αναπαραστασιακό περιεχόμενο οργανώνεται γύρω από μια κοινή συναινετική μνήμη που συγκροτεί τον κεντρικό πυρήνα του ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας και μια λήθη στην οποία επικεντρώνουν οι διαφορετικές γενιές, και συνθέτει τα περιφερειακά στοιχεία της αναπαράστασης. Τα τελευταία αυτά στοιχεία απορροφούν τις ατομικές διαφοροποιήσεις. Δηλαδή, ενώ διαφαίνεται μια συναινετική ιστορική μνήμη, η λήθη διακρίνεται στην αρνητική, τραυματική (=λήθη φάρμακο) των μαθητών δημοτικού και γυμνασίου και στην αρνητική, τραυματική, ντροπιαστική και ενοχική (=λήθη φαρμάκι) των ατόμων άνω των 18 ετών. Επιπλέον, στην περιφερειακή λήθη απεικονίζεται το «γενεαλογικό φαινόμενο», όπου κάθε ηλικιακή ομάδα επικεντρώνει σε αυτο-βιογραφικά εμπειρικά γεγονότα πρόσφατων χρονικών περιόδων.

Η διδασκαλία της ιστορίας στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος αποσκοπεί στην οικοδόμηση ενός ένδοξου αναπαραστασιακού κεντρικού πυρήνα του παρελθόντος, με τους προγόνους μας να δίνουν μάχη και να θυσιάζονται για την ελευθερία και την ανεξαρτησία, και με συνεχείς διαβεβαιώσεις για την πολιτισμική ομοιογένεια στο χώρο και το χρόνο (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997). Από την άλλη, το τραυματικό ιστορικό παρελθόν υποβιβάζεται, εάν δεν αποσιωπάται. Όταν το παρελθόν είναι βαρύ, η μνήμη γίνεται πηγή κάθαρσης, επιτρέποντας στην εθνική ομάδα να επανεπεξεργασθεί και να επιλέξει τα αείμνηστα γεγονότα, αποσιωπώντας τις ιδιαίτερα οδυνηρές στιγμές, δίνοντας το δικαίωμα στον εαυτό της να επιδείξει μια κοινωνική «αμνησία». Η λήθη (=η σιωπή) επιτρέπει, με τον τρόπο αυτό, την αποφυγή των συγκρούσεων της μνήμης και ενδεχομένως και του κοινωνικού ενδο-εθνικού σώματος. Αυτό συμβαίνει με την ενδυνάμωση της μνήμης του ένδοξου παρελθόντος και τη δήλωση επιθυμίας λήθης των γεγονότων που αφορούν εξω-εθνικές και ενδο-εθνικές συγκρούσεις. Οι εθνικές ήττες είναι μνήμες τραυματικές που τα άτομα δεν επιθυμούν να έχουν, στην ουσία επιθυμούν να μην είχαν συμβεί αυτά τα γεγονότα. Η ιστορία έχει καταγράψει τα γεγονότα, οι κοινωνικές συνειδήσεις όμως τα αρνούνται. Έτσι, οι Έλληνες «στρέφονται είτε προς το μύθο της χρυσής εποχής είτε προς τις αναμνήσεις από την ηρωική εποχή» (Λε Γκοφ, 1998, σ. 38), ενώ δηλώνουν ότι θέλουν να ξεχάσουν την Τουρκοκρατία, την άλωση της Κωνσταντινούπολης, τη Μικρασιατική καταστροφή και την κατάληψη της Κύπρου, που είχαν ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση των εθνικών συνόρων και την απώλεια εθνικών εδαφών. Και γνωρίζουμε το ρόλο των χωρικών πλαισίων (Halbwachs, 1994) στη διαμόρφωση της μνήμης, πόσο μάλλον όταν αυτή αφορά την εθνική μνήμη, όπου ο χώρος, μαζί με τα άτομα, την κοινή κληρονομιά τους, την ιστορία τους και τους αγώνες για την ανεξαρτησία τους ορίζουν την έννοια του έθνους (Hobsbawm, 1990. Smith, 1991).

Οι Έλληνες επιθυμούν να διαγράψουν τις σκοτεινές περιόδους του εμφυλίου πολέμου και της στρατιωτικής δικτατορίας που αφορούν ενδο-εθνικές συγκρούσεις. Όταν ο πόλεμος, τα βα-

σανιστήρια και η προδοσία προέρχονται από την ενδο-ομάδα (π.χ. εθνική), αυτό προκαλεί μεγαλύτερη ντροπή και ενοχή απ' ό,τι από την εξω-ομάδα. Το ιστορικό αυτό παρελθόν βαραίνει τις συνειδήσεις των Ελλήνων, δεν μπορούν να το ξεχάσουν· απλώς αποφάσισαν, καλώς ή κακώς, να μη μιλάνε ούτε δημόσια ούτε ιδιωτικά για να ζήσουν ειρηνικά στο ίδιο έθνος και να διατηρήσουν μια ενδο-ομαδική συνοχή, ομοψυχία και αλληλεγγύη έναντι των άλλων εθνών. Η Βαν Μπούσχοτεν και οι συνεργάτες της (2008) αναφέρουν ότι «η omertà ως πολιτική λήθης “εξομάλυνε” τη μετάβαση στα μεταπολεμικά καθεστώτα και επέτρεψε στην κοινωνία να επουλώσει τις πληγές της» (σ. 16). Ενώ ο Ricoeur υποστηρίζει (1999) ότι μια κοινωνία δεν μπορεί να είναι στραμμένη εναντίον ενός τμήματος του εαυτού της για πάντα, οφείλει να σταματήσει την καταδίωξη και να συνεχίσει τη δράση της, δίνοντας τη δυνατότητα για καινούρια πράγματα. Η επιθυμητή λήθη, σύμφωνα με τον Ricoeur, παραπέμπει στην ηθική χρήση της λήθης, η οποία παίζει το ρόλο της αποκατάστασης των σχέσεων και της εξέλιξης της κοινωνίας. Δεν μπορούμε να έχουμε συνέχεια ανοιχτά τα τραύματα. Οι πληγές πρέπει να επουλωθούν. Συνήθως η λήθη ή η σιωπή είναι ανησυχητικές. Ωστόσο, μερικές φορές είναι σωτήριες και η κοινωνία αποφασίζει να ξεπεράσει το παρελθόν της, συναινώντας σε αυτές. «Η αμνησία είναι μια κοινωνική διαδικασία αμνηστίας» (Olazabal, 1996, σ. 12-13). Η λήθη ως κοινωνική διαδικασία αμνηστίας λειτουργεί εξαγνιστικά για την κοινωνική μνήμη.

Βιβλιογραφία

- Abric, J.-C. (1987). *Coopération, compétition et représentations sociales*. Cousset, DelVal.
- Abric, J.-C. (1994a). Les Représentations sociales: aspects théoriques. In J.-C. Abric (Ed.), *Pratiques sociales et représentations* (pp. 11-35). Paris: Presses Universitaires de France.
- Abric, J.-C. (1994b). L'organisation interne des représentations sociales: système central et système périphérique. In: C. Guimelli (Ed.), *Structures et transformations des représentations sociales* (pp. 73-84). Lausanne: Delachaux et Niestlé.
- Abric, J.-C., & Guimelli, C. (1998). Représentations sociales et effet de contexte. *Connexions*, 72, 23-37.
- Ανδριάκαϊνα, Ε. (2001). Από τη «μνήμη» στις «μνήμες»: η «γλωσσική στροφή» και η προσέγγιση του παρελθόντος στις κοινωνικές επιστήμες. *Δοκίμες*, 9-10, 31-46.
- Βαν Μπούσχοτεν, Ρ., Βερβενιώτη, Τ., Βουτυρά, Ε., Δαλκαβούκης, Β., & Μπάδα, Κ. (2008). Εισαγωγή. Στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Τ. Βερβενιώτη, Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, & Κ. Μπάδα (Επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Bartlett, F. C. (1954). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press (1η έκδοση 1932).
- Blondel, C. (1928). *Introduction à la psychologie collective*. Paris: Armand Colin.
- Brewer, M., & Miller, N. (1996). *Intergroup Relations*. Buckingham: Open University Press.
- Candau, J. (1996). *Anthropologie de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Clémence, A. (2002). Prises de positions et dynamique de la pensée représentative: Les apports de la mémoire collective. In S. Laurens & N. Roussiau (Ed.), *La mémoire collective, Identités et Représentations Sociales* (pp. 51-61). Rennes: Presses Universitaires.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conway, M. A. (1997). The Inventory of Experience: Memory and Identity. In W.J. Pennebaker, D. Paèz & B. Rime (Eds), *Collective Memory of Political Events*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah, 21-45.
- Cubitt, G. (2007). *History and Memory, Historical Approaches*. Manchester University Press.
- Deschamps, J.-C., Paèz, D., & Pennebaker, J. (2002). Mémoire collective et histoire à la fin du second millénaire. In St. Laurens & N. Roussiau (Ed.), *La mémoire sociale, Identités et Représentations Sociales* (pp. 245-257). Rennes: Presses Universitaires.
- Doise, W. (1989). Attitude and representations sociales. In D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* (pp. 220-238). Paris: Presses Universitaires de France.
- Dragonas, Th., & Bar-On, D. (2000). National Identity among a Neighboring Quartet: The Case of Greeks, Turks, Israelis, and Palestinians. *Journal of Modern Greek Studies*, 18, 2, 335-353.
- Dragonas, Th., & Frangoudaki, A. (1997). National Identity among European Adolescents: A Psychological Approach. In M. Angvik & B. von Borries (Eds), *Youth and History: A comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents* (pp. 417-423). Hamburg: Korber-Stiftung.
- Duveen, G. (1999). Le développement des représentations sociales chez les jeunes enfants: un exemple, le genre. In M.-L. Rouquette & C. Garnier

- (Ed.), *La genèse des représentations sociales* (pp. 114-135). Montréal: Éditions Nouvelles.
- Duveen, G., & Lloyd, B. (1990). Introduction. In G. Duveen & B. Lloyd (Eds), *Social representations and the development of knowledge* (pp. 1-10). Cambridge: Cambridge University Press.
- Farr, R. (1984). Les représentations sociales. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie sociale* (pp. 379-390). Paris: Presses Universitaires de France.
- Forges, J.-F. (1998). *Le travail de mémoire: 1914-1918*. Paris: ESF.
- Garnier, C. (1999). La genèse des représentations sociales dans une perspective développementale. In M.-L. Rouquette & C. Garnier (Ed.), *La genèse des représentations sociales* (pp. 87-113). Montréal: Éditions Nouvelles AMS.
- Halbwachs, M. (1968). *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France (1η έκδοση 1950).
- Halbwachs, M. (1994). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Albin Michel (1η έκδοση 1925).
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janet, P. (1928). *L'évolution de la mémoire et la notion du temps*. Compte rendu intégral des conférences faites en 1928 au Collège de France. Paris: A. Chaline.
- Haas, V., & Jodelet, D. (1999). Pensée et Mémoire sociale. In J.-P. Pétard (Ed.), *Psychologie Sociale* (pp. 111-160). Rosny, Bréal.
- Haas, V. (2000). La « face cachée » de la mémoire. In M. Lavallée, S. Vincent, C. Ouellet & C. Garnier (Ed.), *Les représentations sociales, Constructions nouvelles* (pp. 83-93). Montréal: GEIRSO, UQAM.
- Haas, V. (2002a). La face cachée d'une ville. In T. Ferenczi (Ed.), *Devoir de mémoire, droit à l'oubli?* (pp. 59-71). Paris: Complexe.
- Haas, V. (2002b). Approche psychosociale d'une reconstruction historique. Le cas vichyssois. *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 53, 32-45.
- Hantzi, A., & Abakoumkin, G. (2000). National Identification and Ethnocentric Bias among Greek Adolescents: In Search of Correlates. *Journal of Modern Greek Studies*, 18, 2, 321-333.
- Λε Γκοφ, Ζ. (1998). *Ιστορία και Μνήμη*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Laurens, S., & Roussiau, N. (Ed.), (2002) *La mémoire sociale, Identités et Représentations Sociales*. Rennes: Presses Universitaires.
- Licata, L., Klein, O., & Gély, R. (2007). Mémoire des conflits, conflits des mémoires: une approche psychosociale et philosophique du rôle de la mémoire collective dans les processus de réconciliation intergroupe. *Sociale Science Information*, 46, 4, 563-589.
- Mannheim, K. (1990). *Le problème des générations*. Paris: Nathan.
- Μαντόγλου, Α. (1992). Μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση του τρόπου πρόσληψης των ελληνικών κοινωνικών κατηγοριών. *Ψυχολογία*, 1, 3, 14-29.
- Μαντόγλου, Α. (1995). *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου, Η συγκρουσιακή σχέση ατόμου και κοινωνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαντόγλου, Α. (1996). Η δομή της κοινωνιοψυχολογικής κατηγοριοποίησης των πολιτικών κομμάτων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 89-90, 105-123.
- Μαντόγλου, Α. (2005). *Μνήμες: Ατομικές, Συλλογικές, Ιστορικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαντόγλου, Α. (2010). *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη: έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*. Αθήνα: Πεδίο.
- Μαντόγλου, Α. (υπό δημοσίευση). Έκδηλες και λανθάνουσες μορφές αυτοβιογραφικής μνήμης. *Hellenic Journal of Psychology*.
- Μαντόγλου, Α. (υπό δημοσίευση). Κοινωνική μνήμη, Κοινωνικές αναπαραστάσεις και Κοινωνική ταυτότητα. Στο Στ. Παπαστάμου et al., *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*, Τόμος III, Αθήνα: Πεδίο.
- Madoglou, A. (2008). «Μνήμοstratégies vs Léthostratégies et le contenu de la mémoire individuelle volontaire et involontaire», *Bulletin de Psychologie*, 497, 61, 5, 431-448.
- Madoglou, A. (2009). Stratégies de représentations internes et externes de mémoire et d'oubli, *Bulletin de Psychologie*, 504, 62(6), 515-531.
- Madoglou, A., Melista, A., Sylvia Liaris-Hochhaus, S. (υπό δημοσίευση). Greeks' and Germans' representations of world events: Selective memory and voluntary oblivion. *Papers on Social Representations*. <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>
- Martin, J.-C. (2000). Histoire, mémoire et oubli pour un autre régime d'historicité. *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 47, 4, 783-804.
- Middleton, D., & Edwards, D. (1997). Conversational remembering: a social psychological approach. In D. Middleton & D. Edwards (Ed.), *Collective Remembering* (pp. 23-45). London: Sage Publications.
- Moscovici, S. (1976). *La Psychanalyse son image et son public*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1981). On Social representations. In J. P. Forgas (Ed.), *Social cognitions: perspectives on everyday understanding*. London: Academic Press.
- Μπερχάκης, Θ. (1999). *Πολυδιάστατη Ανάλυση Δεδομένων, Μέθοδοι και εφαρμογές*. Αθήνα: Νέα Σύνορα Λιβάνη.
- Nora, P. (1986). *Les Lieux de la mémoire. La Nation*. Paris: Gallimard.
- Olazabal, I. (1996). Considérations générales sur la

- mémoire et l'oubli dans les sociétés. *Altérités*, 1, 1, 1-21.
- Olick, J. K. (1999). Collective Memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17, 3, 333-348.
- Pennebaker, J. W., Banasik, L. B. (1997). On the creation and maintenance of collective memories: History as Social Psychology. In: W. J. Pennebaker, D. Paèz & B. Rime (Eds), *Collective Memory of Political Events* (pp. 3-19). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah.
- Pennebaker, J. W., Paez, D., Rime, B. (Eds) (1997). *Collective Memory of Political Events*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah.
- Ricoeur, P. (1999). A l'horizon de la prescription: l'oubli. Débat. In *Pourquoi se souvenir?* (pp. 92-95). Colloque, Académie Universelle des Cultures. Paris: Grasset.
- Rosa de, S., Mormino, Cl. (2002). Au confluent de la mémoire: Étude sur l'identité Nationale et Européenne. In S. Laurens & N. Roussiau (Ed.), *La mémoire collective, Identités et Représentations Sociales* (pp. 119-137). Rennes: Presses Universitaires.
- Rouquette, M.-L. (1997). *La Chasse à l'immigré. Violence, mémoire et représentations*. Sprimont, Mardaga.
- Roussiau, N., Renard, E. (2003). Des représentations sociales à l'institutionnalisation de la mémoire. *Connexions*, 80, 31-41.
- Schuman, H., & Scott, J. (1989). Generations and Collective memory. *American Sociological Review*, 54, 3, 359-381.
- Simondon, M. (1982). *La Mémoire et l'oubli dans la pensée grecque jusqu'à la fin de Vème siècle avant J.-C.* Paris: Les Belles Lettres.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (Ed.), *Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47). Monterey, Ca: Brooks/Cole.
- Φερεντίνος, Σπ., Μαντόγλου, Α., & Παχουλίδης, Κ. (2003). Ιστορία και μνήμες του εθνικού «άλλου» μέσω μεθόδων της ανάλυσης δεδομένων. *Τετράδια Ανάλυσης Δεδομένων*, Θεσσαλονίκη, 3, 27-40.
- Φλάισερ, Χ. (2008). *Οι πόλεμοι της μνήμης: Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Φραγκουδάκη, Α., & Δραγώνα, Θ. (Επιμ.) (1997). «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα.: Αλεξάνδρεια.
- Viaud, J. (2003). Mémoire collective, représentations sociales et pratiques. *Connexions*, 80, 13-30.

Social memory and forgetting of the historical past of Greece

ANNA MADOGLOU¹

ABSTRACT

The aim of the present research was the investigation of social memory and social forgetting of the historical past of Greece, under the theoretical perspectives of social representations and social identity theory. Participants were 690 men and women of different ages who were asked to report a specific event concerning the history of Greece that they would like to remember or would rather forget. The results showed that Greeks' historical memory is structured around three organizing principles. The first refers to a glorious and "nostalgic" past associated with a golden and heroic era. The second organizing principle represents an everlasting conflictual relationship of oblivion (oblivion as medicine) to the "other" (the Turkey), the opposing national counterpart. This has been a relationship associated with past events referring to the definitive for Greek national identity historical process. The third organizing principle is associated with oblivion with regard to intra-national conflicts (oblivion as poison) that divided Greek society, mainly after World War II, until the end of the civil war and the fall of the Military Regime and the transition to democratic rule. The central nucleus of the representational historical past obtains from the first organizational principle and it is consensual, does not seem to be differentiated by participants' age and gender. National identity has supremacy over any other particular identities, being super ordinate to all and absorbing any possible differences that may exist among them. On the other hand, social forgetting appears to belong to the periphery of the representational system, which allows for individual variation and the anchoring of the more particular identities.

Key words: Social memory/oblivion, Social representations, National identity.

1. *Address:* Associate Professor, Department of Psychology, Panteio University of Social and Political Sciences Syngrou avenue 136, 17671 Athens. Tel. 210-4941965 6976569076, e-mail: madoglou@panteion